

Вольга Жылевіч,
ПДУ, Пінск

РАМАН-ПРЫТЧА Ў ТВОРЧАСЦІ М. ТУРНЬЕ І УЛ. КАРАТКЕВІЧА: ПАРАЎНАЛЬНЫ АСПЕКТ

У другой палове XX стагоддзя назіраюцца кардынальныя змены ва ўсіх сферах чалавечага жыцця. Мастацкая літаратура – не выключэнне: адбываецца ўскладненне тэматыкі і праблематыкі сучасных твораў, іх жанравае зрушэнне, з’яўленне новых жанравых форм.

Большасць даследчыкаў лічыць, што самыя значныя трансфармацыі адбыліся з раманам, які спалучыўся з прытчай, міфам, утопіяй, антыўтопіяй. “Раман – адзіны жанр, які знаходзіцца ў працэсе станаўлення, які не мае закончанага выгляду” [1, с. 172], – гэтая думка М. М. Бахціна актуальная да нашага часу.

Раман-прытча – жанравая разнавіднасць сучаснага рамана, для яго характэрны філасофская і этычная ўніверсальнасць, наяўнасць падтэксту і алюзій на сучасныя сацыяльныя, палітычныя і культурныя праблемы, двухпланавасць кампазіцыі і сістэмы персанажаў, выкліканая ўзаемаўплывам двух праявімых жанраў (рамана і прытчы), экстэмпаральнасць часу і замкнёнасць прасторы. Раман-прытча даволі распаўсюджаны ў творчасці такіх вядомых пісьменнікаў, як А. Адамовіч, В. Быкаў, Б. дэ Бушэрон, А. Камю, Ул. Караткевіч, Я. Колас, Ж.-М. Г. Леклезіё, Р. Мерль, Б. Пятровіч, Я. Сіпакоў, М. Турнье і іншых.

Творчасць двух пісьменнікаў, М. Турнье (1924) і Ул. Караткевіча (1930–1984), лаўрэатаў прэстыжных літаратурных прэмій, яскрава сведчыць пра тое, што прытча, прайшоўшы доўгую эвалюцыю, “набыла другое дыханне” і стала запатрабаванай і сёння. М. Турнье быў узнагароджаны прэміяй Французскай Акадэміі за раман-прытчу “Пятніца, або Ціхаакіяўскі Лімб” (“*Vendredi ou les Limbes du Pacifique*”, 1967) і Ганкураўскай – за “Лясны цар” (“*Le rois des Aulnes*”, 1970). Ул. Караткевіч атрымаў прэмію Саюза пісьменнікаў Беларусі імя Івана Мележа (1983) – за раман “Нельга забыць” (“Леаніды не вернуцца да зямлі”) і Дзяржаўную прэмію БССР імя Якуба Коласа (1984 – пасмяротна) – за раман “Чорны замак Альшанскі”.

М. Турнье і Ул. Караткевіча называюць самымі значнымі пісьменнікамі свайго пакалення. Пра высокую ацэнку раманістаў як крытыкамі, так і шырокай чытацкай аўдыторыяй сведчаць пастаянныя параўнанні іх з класікамі. Абодвух аўтараў цікавяць маральна-філасофская праблематыка, універсальныя пытанні быцця і яго

пазнання. І М. Турнье і Ул. Караткевіч часта звяртаюцца да рамана-прытчы. Менавіта ў гэтай жанравай форме напісаны наступныя творы: “Пятніца, або Ціхаакіянскі Лімб”, “Лясны цар”, “Элеазар, або Крыніца і Куст” (“*Eléazar ou La Source et Le Buisson*”, 1996) М. Турнье і “Хрыстос прызямліўся ў Гародні” (1972) Ул. Караткевіча.

У літаратуразнаўстве проза М. Турнье і Ул. Караткевіча даследуецца дастаткова шырока, разам з тым, асэнсаванне жанравай прыроды гэтых пісьменнікаў не разглядаецца ў якасці асобнай праблемы.

Мэта дадзенай працы – правесці тыпалагічныя аналогіі паміж прытчавымі творами “Элеазар, або Крыніца і Куст” М. Турнье і “Хрыстос прызямліўся ў Гародні” Ул. Караткевіча.

Асаблівасцю раманаў-прытчаў Мішэля Турнье з’яўляецца тое, што пісьменнік арганічна ўводзіць міфалагічны матэрыял у тканіну твора. Міф – гэта ўніверсальная, усім добра знаёмая архетыпічная гісторыя. Дзякуючы яе агульнавядомасці, чытач і аўтар быццам бы размаўляюць на адной мове, паміж імі складваецца зразумелае абодвум поле паняццяў і вобразаў – своеасаблівы шыфр. На думку пісьменніка, “у выніку сваёй універсальнасці і функцыянальнасці міф дазваляе за прыватным убачыць агульнае, сфармуляваць законы чалавечага быцця ў свеце” [5, с. 97].

Турнье ў сваіх творах, як правіла, спалучае біблейскую і германскую міфалогію, і такі яго выбар лёгка тлумачыцца. Ён вырас у набожнай сям’і, дзе строга прытрымліваліся патрабаванняў каталіцкага веравызнання. Яго дзядзька, Жан-П’ер, які быў ксяндзом, часта заязджаў у сямейства Турнье і таксама зрабіў значны ўплыў на светаўспрыманне хлопчыка. Што датычыцца германскай міфалогіі, дык справа ў тым, што бацькі пісьменніка былі вучонымі-германістамі, і маці імкнулася прывіць дзецям любоў да Германіі і нямецкай культуры.

Ул. Караткевіч таксама карыстаецца славянскай і біблейскай міфалогіяй. У дзяцінстве на яго зрабіў вялікі ўплыў дзед па лініі маці – Васіль Грынкевіч, чалавек з багатым жыццёвым досведам. Васіль Грынкевіч быў дасціпным апавядальнікам, ад якога ўнук пачуў шмат казак і народных паданняў. Многія расповеды дзеда сталі крыніцай для будучых твораў Уладзіміра. Пазней, у студэнцкія гады, будучы пісьменнік шмат вывучаў беларускі фальклор і паспяхова абараніў дыпломную працу на тэму “Казка. Легенда. Паданне”.

У рамана-прытчы “Элеазар, або Крыніца і Куст” М. Турнье звяртаецца да біблейскай міфалогіі: галоўнай крыніцай яму паслужыў Стары Запавет. Выбар Мішэля Турнье менавіта першай часткі Бібліі можа быць лагічна абгрунтаваны: “... у эпасе пра патрыярхаў

прадстаўлены такія першаасновы, першапачаткі быцця, што без іх нельга нават і спрабаваць зразумець жыццё...” [5, с. 23]

Ул. Караткевіч у рамане “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” таксама выкарыстоўвае біблейскі сюжэт, аднак з Новага Запавету. Вобраз Ісуса Хрыста стаў прататыпам персанажа Юрася Братчыка. Асэнсоўваючы постаць Хрыста, пісьменнік уводзіць у твор “словы” ад летапісца, ад другога летапісца і ад двух сведкаў. І такія супастаўляльна-параўнальны погляд на далёкія падзеі надае пераканаўчасць, глыбіню і шматграннасць аўтарскаму апавяданню.

М. Турнье паклаў у аснову сваёй кнігі рэлігійны сюжэт пра вялікага прарока Майсея, які выратаваў яўрэйскі народ ад нявольніцтва ў Егіпце, прывёўшы яго ў Зямлю Абяцаную. Аднак павярхоўны змест, які мае сакральную афарбоўку, спалучаецца ў творы з глыбінным, часцей іранічным сэнсам. На старонках рамана пісьменнік гуляе з чытачом, імкнучыся надаць новыя трактоўкі старазапаветнаму міфу.

Падобна французскаму пісьменніку, беларускі аўтар у перайначвае рэлігійную традыцыю з дапамогай схаванай іроніі. У рамане-прытчы “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” моцна адчуваецца іранічна-гумарыстычны гратэскавы пачатак, які ўзнік з усведамлення беларускім сярэдневяковым чалавекам паўнаты жыцця, з адчування ім смешнага ў рэчаіснасці.

Кампазіцыя рамана “Элеазар, або Крыніца і Куст” – бінарная, двухкампанентная, гэта значыць, што дзеянне пабудавана па прынцыпу антытэзы. Хутчэй за ўсё, гэта тлумачыцца тым, што пісьменнік увёў у аповед біблейскі матэрыял, аснова якога – пастаяннае супрацьпастаўленне паняццяў “добра і зла”. Тэкст рамана-прытчы падзелены на дзевятнаццаць раздзелаў, што ўяўляюць сабой самастойныя перыяды жыцця і шляху галоўнага персанажа – Элеазара, якія суадносяцца з ключавымі момантамі існавання прарока Маісея.

Падобную кампазіцыю мае і твор “Хрыстос прыязмліўся ў Гародні” Ул. Караткевіча. Мастацкі тэкст разбіты на раздзелы, кожны з якіх адносна завершаны і мае сваю назву. Часцей за ўсё назва нагадвае крылаты выраз або ўзята з летапісаў або рэлігійных твораў. Вялікі ідэйна-эмацыянальны сэнс заключаюць у сабе эпіграфы да раздзелаў, якія ў сціслай, прытчападобнай форме перадаюць змест напісанага. Іншы раз іх некалькі да аднаго раздзела, і тады кожны наступны ўдакладняе і развівае сэнс папярэдняга. Прычым крыніцы, з якіх чэрпае выслоўі пісьменнік, самыя разнастайныя: царкоўныя кнігі, апокрыфы, летапісы, палемічныя творы, егіпецкія гімны і паданні, усходнія казкі, старажытныя песні.

Падзейна-апавядальны ўзровень абодвух раманаў – сканцэнтраваны і ўніверсальны. Такая канцэнтрацыя сюжэта неабходна раману-прытчы, таму што ў лакальнай атмасферы лягчэй ставіць і вырашаць вострыя праблемы рознага характару (палітычнага, ідэалагічнага, сацыяльнага).

Так, на працягу ўсяго рамана-прытчы герой М. Турнье, падобна вялікаму прароку Майсею, шукае ісціну. Шлях яўрэйскага народа-сям’і да Зямлі Запаветнай і шлях сям’і Элеазара сімвалізуе ў творы французскага раманіста ўніверсальны шлях кожнага чалавека, кожнага народа да свабоды. На думку Г. Сінілы, “сапраўднай – унутранай і знешняй – свабоды можна дасягнуць толькі тады, калі боскія Запаветы стануць для кожнага чалавека і ўсяго народа ў цэлым не чым-небудзь знешнім, а законам сэрца” [3, с. 30]. Такі вольны шлях выпрабаванняў тлумачыцца як пераадоленне ўнутранай цемры ў чалавечай душы, як шлях яднання з Богам.

У пошуку маральнай асновы вытокаў чалавечай асобы напісаны і раманы-прытчы Ул. Караткевіча. Юрась Братчык, спасцігнуўшы вялікую веру ў чалавека, увабірае ў сябе боль усяго свету і свядома ідзе на пакутлівую смерць, каб запаліць агонь чалавечнасці. Пісьменнік сцвярджае, што Чалавека трэба выходзіць праз маральнае ўдасканаленне, праз боскія Запаветы: “не забі”, “не ўкрадзі”, “любі бліжняга свайго”. Аўтар заканчвае кнігу аптымістычнымі словамі: “Нараджаецца на гэтай цвердзі новая парода людзей. З веданнем і чысцінёй думак” [2, с. 330]

У абодвух раманых – спецыфічная прасторава-часавая арганізацыя, характэрная для жанравай мадыфікацыі рамана-прытчы.

У рамане-прытчы “Элеазар, альбо Крыніца і Куст” Турнье і ў творы “Хрыстос прыямліўся ў гародні” Ул. Караткевіча выразна прасочваюцца тры мадэлі часу, якія знаходзяцца паміж сабой у шчыльнай узаемасувязі: *фабульна-сюжэтны, апаведны і суб’ектыўны час* персанажаў.

Час напісання абодвух твораў у самім тэксе вызначыць немагчыма. Галоўная ўвага ў раманых звяртаецца на сэнсавую нагрузку тэмпаральных лакалізатараў. Таму ў тэксце ў вялікай колькасці сустракаюцца акалічнасныя прыслоўі, якія абазначаюць няпэўныя часавыя адносіны: франц. “*un jour*”, “*depuis longtemps*”, “*autrefois*”, “*de temps en temps*”, “*dès le début*”, “*toujours*”, “*tout le temps*”, “*jadis*” “*dans le temps*”; бел.: “з самага пачатку года”, “кожны вечар”, “у той год”, “час ад часу”, “заўсёды”, “у гэты час”.

М. Турнье толькі аднойчы ўводзіць у тэкст дату (1845 год) і паўтарае яе ажно тры разы ў адным і тым жа абзацы з мэтай сканцэнтравання ўвагі чытача на лічбах: “*Ce fut à la mi-octobre de cette année 1845 que les premières taches brunes apparurent sur les pommes de*

terre récoltées au mois d'août. Signalé dès 1845 sur la côte des Amériques, la champignon phytophthora infestans avait donc mis deux ans à franchir l'Atlantique... La pluie n'avait pas cessé durant cet été 1845" [4, p. 47]. Письменнік пры апісанні ў гэтым абзацы нягодаў ірландскага народа, якія дасягаюць свайго піку (неўраджайнасць, голад, галеча, страшэнная эпідэмія, пошасць) ужывае цэлы шэраг тэмпаральных намінацыяў: *"à la mi-octobre", "cette année", "au mois d'août", "deux ans", "cet été"*. Праз такі вось акцэнт на пэўнай даце аўтар, відавочна, імкнецца паказаць вышэйшую ступень трагізму ў жыцці ірландскага народа ў вызначаны момант. Што, дарэчы, і падштурхнула яго героя адправіцца ў далёкія краі, далей ад Ірландыі.

Ул. Караткевіч не дае ніякіх канкрэтных дат, але як вынікае з эпіграфа, запісу з *"Хронікі..."* Стрыйкоўскага, падзеі, што апісваюцца ў рамане, павінны адбывацца на пачатку XVI стагоддзя, у гады праўлення Жыгімонта I Старога (1506–1548). Многія факты, прыведзеныя ў творы, сведчаць, што дзеянне адбываецца ў 20–30-я гады XVI стагоддзя. Згадваецца Бона Сфорца. Жонкай Жыгімонта I яна стала ў 1518 годзе, у 1556 годзе выехала ў Італію. Адзін з герояў рамана кардынал Лотр гаворыць пра выдадзеную Францыскам Скарынам Біблію і пра тое, што *"вось трыццацёх год не мінула, як Калумб адкрыў Індыю"* [2, с. 49]. Аднак, можна з упэўненасцю сцвярджаць, што пісьменнік гуляе з чытачом, бо пераважная большасць герояў народжаныя фантазіяй пісьменніка. У рамане Ул. Караткевіча апісанні часу як гістарычнай эпохі надзвычай умоўныя. Галоўную ролю ў творы адыгрывае не час падзей, а тое, як яны паўплываюць на фарміраванне светапогляду героя.

Фабульна-сюжэтны час у абодвух романах задаецца:

1. адносным датаваннем: франц. *"des années", "dès l'année suivante", "deux ans plus tard", "une semaine plus tard", "il y a trois années"*; бел. *"з тых часоў", "з самага пачатку года", "настаў дзень", "у той год", "у гэты час", "праз нейкія дзве гадзіны", "увесць час", "удзень і ўначы", "цэлыя дні"*.

2. фіксаваннем часавых прамежкаў, якія займаюць падзеі: франц. *"trois jours plus tard, il partait rejoindre les moutons"* [4, p. 14], *"dès le quatrième jour pourtant se déroula aux premières lueurs de l'aube une cérémonie"* [4, p. 58], *"le départ était fixé au surlendemain à l'aube"* [4, p. 71]; бел. *"стаяў канец жніўня, і ў гэтым была адна з пагроз"* [2, с. 371], *"і аднак, за гэтыя лічаныя дні горад ажыў"* [2, с. 388], *"вечарамі на плошчах скакалі вакол вогнішча людзі, і песні ляцелі да ясных зор"* [2, с. 396]. Заўважым, што калі падзеі набываюць асаблівую напружанасць ці значнасць (напрыклад, эпізод адплыцця сямейства О'Брайдаў у Амерыку), пісьменнік у рамане-прытчы *"Элеазар, або Крыніца і Куст"* пачынае весці адлік часу нават

пагадзінна: *“la famille O’Braid déambulait depuis deux heures déjà sur les quais”, “Eléazar s’engagea sur la passerelle et ne revint auprès des siens qu’une demi-heure plus tard”, “on piétinait depuis deux heures déjà quand on s’aperçut que la foule diminuait”* [4, p. 51–53].

Аповедны час абодвух раманаў не супадае з лінейным фабульна-сюжэтным напрамкам часу. Усё, што адбывалася, адбываецца і можа адбыцца, сыходзіцца ў адной часавай кропцы. Аповедны час нібы “сціскаецца” і ўніверсалізуецца, убірае ў сябе тры пласты: мінулае, сучаснае і будучае. Мінулае і сучаснае выяўляецца прасторава замкнёнымі ў пазачасавым адзінстве. Падзеі ў абодвух творах, як і ва ўсіх іншых прытчавых раманах, змяняюцца, але мы рэдка адчуваем у іх рух часу. Часавая каардыната накіравана ў бясконцасць, якая маркіруецца пры дапамозе своеасаблівых сінанімічных паўтораў. Шмат сказаў у “Элеазары, альбо Крыніца і Куст” пачынаецца са слоў *“une durée indéterminée”* ці *“le temps n’existe pas”*. Падобную “бясчасавасць” падкрэсліваюць і асобныя тэкставыя рэмаркі: *“les jours et les nuits étaient tellement semblables dans leur horreur qu’ils paraissaient se répéter identiquement, les voyageurs ne savaient plus bien combien de temps ils étaient partis, ni le nombre de jours de traversée qu’il leur restait,”* ці *“c’était cela, l’océan, un espace où le temps n’existe pas”* [4, p. 60].

У якасці аповеднага часу ў абодвух творах відавочна вызначаецца мінулы час. Такое афармленне тэксту вонкава адпавядае галоўнай аўтарскай задумцы. У абодвух раманах галоўныя героі пакідаюць “гэты грахоўны свет”, які вычарпаў сябе, засталася толькі вера ў лепшае.

Такім чынам, агульным для абодвух раманаў з’яўляецца адлюстраванне маральна-філасофскіх праблем, універсальных пытанняў быцця і яго пазнання. Спалучэнне ўмоўна-фантастычнага і фальклорна-міфалагічнага, біблейскіх рэмінісцэнцый і дэталей рэальнага часу дазваляе гаварыць пра жанрава-стылёвую адметнасць твораў М. Турнье і Ул. Караткевіча, як сінкрэтычная прырода ўмоўнасці. Своасаблівасць аповеду абодвух твораў – у бінарнасці, двухкампанентнасці кампазіцыі, схаванай іроніі, сканцэнтраванасці дыскурсу, экстрэмпаральнасці. Часавыя адносіны ў абодвух раманах, як правіла, выяўляюцца ў трох сваіх складніках: фабульна-сюжэтным, аповедным і суб’ектным.

Літаратура

1. Бахтин, М. М. Эпос и роман / М. М. Бахтин; сост. С. Г. Бочаров. – СПб.: Азбука, 2000. – 303 с.
2. Караткевич, У. Христос прызямліўся ў Гародні / У. Караткевич. – Мінск: Мастацкая літаратура, 2001. – 436 с.

3. Сініла, Г. В. Біблія як феномен культуры і літаратуры. Частка 1. Духоўны і мастацкі свет Торы. Кніга Быцця / Г. В. Сініла. – Мінск: Беларуская навука, 2003. – 449 с.
4. Tournier, M. Elíasar ou La Source et le Buisson / M. Tournier. – Paris: Gallimard, 1996. – 129 p.
5. Tournier, M. Le vent Paraclet / M. Tournier. – Paris: Gallimard, 1989. – 138 p.